

**SPRAWIEDLIWOŚĆ INSTYTUCJONALNA
A ZDROWIE PSYCHICZNE
STRON POSTĘPOWAŃ SĄDOWYCH
WZMOCNIENIE CZY OBNIŻENIE JEDNOSTKOWEGO DOBROSTANU?**

Tomasz Prusiński

Institut Psychologii, Akademia Pedagogiki Specjalnej im. Marii Grzegorzewskiej w Warszawie
Institute of Psychology, Maria Grzegorzewska Academy of Special Education in Warsaw

INSTITUTIONAL JUSTICE AND THE PARTIES TO LEGAL PROCEEDINGS'
MENTAL HEALTH. ENHANCEMENT OR DECREASE
IN INDIVIDUAL WELL-BEING?

Summary. In social science emphasis is placed on the fact that individuals judge their contribution in social institution in terms of what these contacts bring them. Individuals evaluate their equality in access to material as well as symbolic social resources. The result of a subjective assessment of institutional justice has a fundamental importance in their life by affecting emotion and guide behavior. Institutional justice is considered as a main factor enhancing psychological and social well-being. Empirical studies considered institutional justice have several decades of history, however there is only a few findings concern institutional justice in the Central and Eastern European societies, especially in Poland. This review article aims to draws attention to the need to explore the effect of this notion on individuals' mental health in the area of court system. This current article attempts to contribute the holistic picture of issue, define the gap and discuss the prospect of further research.

Key words: procedural justice, distributive justice, court system, mental health, well-being

Wprowadzenie

W psychologii społecznej, socjologii czy ekonomii – w naukach społecznych, podkreślany jest fakt, że ludzie oceniają swoje zaangażowanie w relacje interpersonalne czy też funkcjonowanie w instytucjach społecznych pod kątem tego, co te kontakty im przynoszą (Lind, Tyler, 1988). Ich ocena jest ściśle powiązana z tym, jaki

Adres do korespondencji: Tomasz Prusiński, e-mail: tomasz.prusinski@op.pl

rodzaj dóbr otrzymali, czy konsekwencje kontaktu pokryły się z ich oczekiwaniami. Dystrybucja zasobów, zwłaszcza deficytowych, przybiera nieskończoną ilość form na wszystkich poziomach życia społecznego. Dystrybuowanie to nie zawsze jest sprawiedliwe i ocena tego procesu wyrażana jest tym (lub synonimicznymi) terminem (Bierhoff, Buck, Klein, 1986).

Badania naukowe wskazują, że subiektywna ocena sprawiedliwości instytucjonalnej dokonana przez jednostkę w zróżnicowanych okolicznościach, w których ona funkcjonuje, ma bardzo duże znaczenie dla jej życia emocjonalnego i funkcjonowania (Elovainio i in., 2003). Ludzie dyskutują o swojej równości w dostępie do zasobów, tak materialnych jak i symbolicznych, zwłaszcza w politycznych, ale również w innych instytucjonalnych obszarach, takich jak: edukacja, ekonomia, rodzina czy religia. Debaty te dotyczą podatków, traktowania imigrantów czy grup etnicznych, wynagrodzeń, emerytur, zatrudnienia, równości płciowych i generacyjnych (Törnblom, Vermunt, 2013). Istnieją koncepcje teoretyczne i badania empiryczne, wykonane przez znakomite zespoły badawcze, które starają się pokazać, jak cały proces alokacji zasobów i ich jednostkowa ocena orientują ludzkie odczucia, myślenie i zachowanie (ISJR, 2013).

W tym artykule zwrócona zostanie uwaga na to, że badania empiryczne sprawiedliwości instytucjonalnej mają swoją kilkudziesięcioletnią historię za oceanem (Thibaut, Walker, 1975; Lind, Tyler, 1988) i kilkunastoletnią historię w Europie zachodniej (Törnblom, Vermunt, 2013). Natomiast nieliczne są prace dotyczące sprawiedliwości instytucjonalnej w społeczeństwach Europy Środkowo-Wschodniej (Boda, Medve-Balint, 2014; Cohn, White, Sanders, 2000). W Polsce nie są one zresztą rozpowszechnione i dokonując przeglądu literatury odnieść można wrażenie, że wyniki z takich badań są prezentowane sporadycznie, a ich autorami są raczej przedstawiciele takich nauk jak ekonomia czy socjologia (Cohn, White, Sanders, 2000; Daniel, 2007; Niesiołowska, 2009; Skąpska, Bryda, 2013; Piliński, Burdziej, 2016).

Sprawiedliwość instytucjonalna jako zmienna psychologiczna, praktycznie nie jest ujmowana w badaniach, zwłaszcza jako czynnik zdrowia psychicznego człowieka. Z badań zagranicznych dowiedzieć się można, że sprawiedliwość instytucjonalna, pozostawiając jeszcze na chwilę nierozpoznanymi kwestie definicyjne tego pojęcia, jest szeroko rozpatrywanym czynnikiem zdrowia psychicznego (Tepper, 2001; Elovainio i in., 2003; Judge, Colquitt, 2004; Francis, Barling, 2005). Badacze, którzy są zainteresowani badaniem relacji między postrzeganą jednostkowo sprawiedliwością instytucjonalną a zdrowiem psychicznym jednostek partycypujących w instytucjach, analizują brak sprawiedliwości jako stresor, czynnik wpływający na jednostkowy dobrostan (Fox, Spector, Miles, 2001; Vermunt, Steensma, 2001; Greenberg, 2004, 2006; Lambert, Hogan, Griffin, 2007). Takie ujęcie pojęcia sprawiedliwości instytucjonalnej nie pojawia się praktycznie w ogóle w polskich czasopismach naukowych. Zgodnie zaś z nowymi trendami rozwojowymi w psychologii, których jesteśmy świadkami, a mianowicie rozwojem badań związanych z poszukiwaniem czynników zdrowia w paradygmacie psychologii pozytywnej (Seligman, 2000; Se-

ligman, Csikszentmihalyi, 2000; Czapiński, 2004), również na gruncie społeczeństwa polskiego należałoby uwzględnić sprawiedliwość instytucjonalną jako czynnik, który przypuszczalnie może mieć znaczenie i czynić życie człowieka bardziej produktywnym, satysfakcjonującym i przyjemnym, czyli prowadzić do dobrostanu, wzmacniać jego utrzymanie i ewentualny progres (Ryff, Singer, 2002). Luki tej jak do tej pory żaden polski psycholog nie wypełnił, co pozostawia polskich badaczy na boku merytorycznej dyskusji, która w tych kwestiach od dłuższego czasu toczy się w świecie.

Pozostaje jeszcze jedna kwestia, zasadnicza dla wartości tego artykułu, którą należy wnieść już teraz. Otóż, popularność pojęcia sprawiedliwości proceduralnej, zwłaszcza we wspomnianych polskich studiach socjologicznych, dotyczy przede wszystkim obszaru wymiaru sprawiedliwości. Sprawiedliwość instytucjonalna postrzegana jest w kontekście konkretnej instytucji i zasobów, którymi ona dysponuje, a których dystrybucja jest podstawą do ferowania jednostkowych subiektywnych ocen uczciwości.

Proces sądowy jako fundamentalna instytucja społeczna powołana do realokacji zasobów poprzez dochodzenie praw jednostki lub jej obronę albo stwierdzenie faktów prawnych i wymierzenie kary za przestępstwo również podlega takiej subiektywnej ocenie (Lind, Tyler, 1988). Jednak wartość tej oceny omawiana jest jako czynnik kształtujący jakości procesów grupowych, satysfakcję z orzeczeń. Określa się wielkość wpływu tej satysfakcji na spójność i lojalność grupową, czyli kojarzy się ją ze zmiennymi socjologicznymi i z obszaru psychologii społecznej.

Chociaż pojedyncze doniesienia wciąż nie są dostatecznie ugruntowanymi empirycznie wnioskami, wydaje się i niewielki materiał empiryczny (Herman, 1992) to potwierdza, że wynik subiektywnej oceny uczciwości przebiegu procesu sądowego, z uwagi na doniosłość przestrzeni życiowej, w jakiej ta instytucja wspiera funkcjonowanie człowieka, może być podstawowym czynnikiem wzmacniającym psychologiczny dobrostan bądź zaburzającym psychiczną równowagę i dynamizującym proces psychologicznej dekompensacji. Jednak w doniesieniach ze wspomnianych badań brakuje mocnych podstaw teoretycznych dla uzasadnienia istnienia takiego związku.

Niniejszy artykuł będzie dotyczył przestrzeni wymiaru sprawiedliwości, jako jednej z ważniejszych instytucji realokującej zasoby społeczne, podlegającej jednostkowej ocenie sprawiedliwości instytucjonalnej i wywołującej efekt w przestrzeni jednostkowego dobrostanu, zarówno w jego wymiarze psychologicznym jak i społecznym. Uzasadnień dla takich zależności będziemy się dopatrywać w istniejących koncepcjach teoretycznych, ponieważ jak już wspomniano, pojedyncze doniesienia z badań zagranicznych wciąż nie są dostatecznie ugruntowanymi empirycznie wnioskami teoretycznymi, a jedynie te ostatnie uprawdopodobniają. Istnieje zatem potrzeba prowadzenia badań empirycznych w tym zakresie na gruncie polskiego społeczeństwa, dlatego bieżący artykuł naukowy ma być próbą ustalenia, co do tej pory w tej przestrzeni stwierdzono i jakie są perspektywy dalszych badań, których

wyniki mogą włączyć polskich psychologów w ważny nurt rozważań na poziomie światowym. Artykuł należy traktować jako wprowadzający i stanowiący zapowiedź dalszych analiz teoretycznych i empirycznych Autora.

Sprawiedliwość proceduralna a sprawiedliwość dystrybutywna

Ostatnie dwie dekady badań empirycznych w świecie nauki rozwinęły teorię naukową wskazującą, że subiektywne doświadczenia jednostki związane z systemem sądowym, choć nie tylko z tą instytucją (McFarlin, Sweeney, 1992), sprowadzić można do dwóch konstruktów: sprawiedliwości proceduralnej i dystrybutywnej.

W przypadku wymiaru sprawiedliwości terminy te odnoszą się do rzetelności procesu sądowego i jego wyników (Tyler, 1984; 2010; Tomkins, Applequist, 2008; Calton, Cattaneo, 2014), i w takim kontekście przede wszystkim funkcjonują. Sprawiedliwość dystrybutywna postrzegana jest jako uczciwość wyniku uzyskanego w postępowaniu sądowym. Jest to ogólna estymacja, w jaki sposób jednostka ocenia wynik postępowania, którego stanowi stronę.

Termin sprawiedliwości proceduralnej został wprowadzony do nauk społecznych i prawnych przez Thibauta i Walkera (1975). Sprawiedliwość proceduralna jest definiowana jako widzialna rzetelność procedur stosowanych w procesie, którego efektem jest wyrok. Tu jednostka ocenia sam proces sądowy bez względu na wynik, jaki go kończy (Ptacek, 1999). Klasyczne badania Tylera i jego zespołów badawczych dotyczyły sprawiedliwości proceduralnej nie tylko instytucji prawnych, ale funkcjonowania prawa w zróżnicowanym zakresie okoliczności: w zakładach karnych, miejscu pracy, w policji (Tyler, Blader, 2000; Tyler, Huo, 2002; Sunshine, Tyler, 2003; Tyler, 2007).

Zgodnie z klasycznym już modelem sprawiedliwości proceduralnej Tylera obejmuje ona cztery kluczowe aspekty: głos (ang. *voice*), szacunek (ang. *respect*), bezstronność (ang. *neutrality*) i zaufanie (ang. *trust*). Tyler wskazuje, że w ocenie władzy ludzie kierują się w pierwszym rzędzie nie tym, czy dana decyzja jest dla nich korzystna, lecz tym, w jaki sposób została podjęta: czy stworzono im możliwość przedstawienia swojego stanowiska? Czy decydent okazywał im uwagę i szacunek należny każdemu człowiekowi? Czy stwarzał wrażenie bezstronnego i niezależnego? Czy zdawał się godzien zaufania? (Tyler, 1984; 2010). W pewnym sensie jest to pytanie o nadzieję, a dokładnie o to, czy instytucja pozwala mieć oczekiwanie na osiągnięcie celu większego niż zerowy (Wnuk i in., 2013). Podobny model sprawiedliwości proceduralnej znajdujemy w nowszych pracach Tomkinsa i Applequist (2008).

Podsumowując ten wątek definicyjny, jest zatem kilka elementów tego, co składa się na ocenę sprawiedliwości procedury postępowania sądowego. Jednostka ocenia, czy została wysłuchana, czy mogła przedstawić własne stanowisko w danej sprawie, czy personel instytucjonalny okazywał szacunek, czy stwarzał wrażenie bezstronnego i godnego zaufania.

W badaniach prowadzonych przez Goodman i Cattaneo (2010) sprawiedliwość proceduralna zastąpiona została określeniem: poczucie upodmiotowienia (ang. *empowerment*¹) w procesie sądowym. W jeszcze innych pracach empirycznych pojawia się kilka mniej swoistych określeń, zawężających operacjonalizację pojęcia, takich jak: możliwość głosu, możliwość kontroli czy w końcu poczucie własnej skuteczności (Zweig, Burt, 2003). Wszystkie te określenia sprowadzić można do wspólnego mianownika. Sednem upodmiotowienia jest poczucie siły definiowanej na dwóch poziomach: jako przekonania, że jest się rozumianym pod względem tego, czego się oczekuje oraz jako poczucia, że istnieje możliwość, uzyskania tego, czego się chce. Mówiąc inaczej, strona postępowania ma możliwość wyrażenia swoich życzeń i ma poczucie, że te życzenia mają pewne odzwierciedlenie w decyzji lub odpowiedzi sędziego na różnych etapach procesu sądowego.

Jak już wspomniano, sprawiedliwość proceduralna i dystrybutywna nie są terminami opisującymi wyłącznie przestrzeń oceny uczciwości alokacji zasobów w wymiarze procesu sądowego. Ten sam termin znaleźć można zwłaszcza w pracach naukowych poświęconych badaniom empirycznym funkcjonowania jednostki w środowisku pracy. Takich badań jest więcej i dla potrzeby zrozumienia, jak szeroko pojęcie sprawiedliwości jest operacjonalizowane, należy o tych badaniach wspomnieć. Tam, termin sprawiedliwość proceduralna staje się terminem rozumianym jako subiektywna ocena rzetelności procesu podejmowania decyzji, które dotyczą pracownika i ocena możliwości wpływu na ten proces decyzyjny (Thibaut, Walker, 1975), ale również jest terminem rozumianym na równi z poczuciem samokontroli pracy (Karasek, 1979; Johnson, Hall, 1988; Karasek, Theorell, 1990).

Poczucie sprawiedliwości w instytucji pracy to postrzegana autonomia, w którą wlicza się zarówno swobodę decydowania o swojej pracy jak i uzyskanie uznania dla swoich umiejętności. Czy pracownik może używać posiadane przez siebie umiejętności i czy istnieje możliwość dostępu do uczenia się nowych umiejętności i pozyskiwania nowych zasobów. Sprawiedliwość dystrybutywna to poczucie równowagi między zaangażowaniem w pracę i posiadanymi zasobami, które pracownik wnosi a tym, co zwrótnie otrzymuje (Roch, Shanock, 2006). Wynik pracy obejmuje zarówno płacę, jak również uzyskane promocje na wyższe stanowiska czy odpowiedzialne zadania oraz specjalne nagrody (Lambert, 2003). Sprawiedliwość dystrybutywna to również ogólne odczucie zadowolenia z wyniku pracy i ewentualne przekonanie o potrzebie opuszczenia pracy (Poon, 2012). W podobnym paradygmacie można rozpatrywać sprawiedliwość instytucjonalną każdej instytucji społecznej, w której partycypują jednostki (Törnblom, Vermunt, 2013).

Badania zależności między sprawiedliwością proceduralną a dystrybutywną wskazują na ich skorelowanie ze znakiem dodatnim (Colquitt i in., 2001; Calton, Cattaneo, 2014). Jak starano się wykazać wyżej, każda jednak jest predykowana na

¹ Słowo *empowerment* oznaczać może nie tylko upodmiotowienie ale także wzmocnienie pozycji w procesie sądowym, tzn. wyrównanie pozycji z oskarżonym.

podstawie innych kryteriów i inny aspekt funkcjonowania i korzystania z zasobów instytucjonalnych stanowi podstawę tej subiektywnej oceny. Istnieją badania naukowe, które wskazują, że sprawiedliwość dystrybucyjna moderuje relację między postrzeganą sprawiedliwością proceduralną a uzyskiwanymi rezultatami korzystania z instytucji. Sprawiedliwość dystrybucyjna wzmacnia te oceny (Brockner, Wiesenfeld, 1996).

W przypadku wymiaru sprawiedliwości, co istotne, kilku badaczy uważa, że ważniejszy od korzystności decyzji jest sposób, w jaki decyzję podjęto (Thibaut, Walker, 1975; Tyler, 2006; 2010). Dla ustalania ocen zadowolenia ludzi z kontaktem z trzecią władzą równie istotne, a w niektórych przypadkach nawet większe znaczenie ma to, jak zostaną potraktowani. Nawet ci, którzy przegrywają, wychodzą z sądu z poczuciem sprawiedliwości oraz niezachwianym zaufaniem do instytucji sądu, jeśli tylko zostali potraktowani z szacunkiem (Pilitowski, Burdziej, 2016).

Sprawiedliwość instytucjonalna jako czynnik zdrowia jednostki i jednostkowego dobrostanu – ograniczenia dotychczasowych badań

Jak już wspomniano, wyniki badań naukowych i dostępna literatura przedmiotu pokazują, że wartość dokonanej przez jednostkę oceny i postrzegana sprawiedliwość instytucjonalna, ma wpływ na stan jej równowagi psychicznej. Sprawiedliwość proceduralna i dystrybucyjna są czynnikami zdrowia psychicznego, a szerzej psychologicznego i społecznego dobrostanu (Tepper, 2001; Elovainio i in., 2003; Judge, Colquitt, 2004; Francis, Barling, 2005; Spell, Arnold, 2007). Niestety, są to wyniki analiz w większości pochodzące z badań empirycznych prowadzonych poza Europą i tylko sporadycznie dotyczą systemu sprawiedliwości, częściej zaś środowiska pracy jednostki. Jeśli zaś traktują środowisko wymiaru sprawiedliwości, to badany jest bardzo wąski wycinek interesantów tej instytucji. Wydaje się, że zjawisko nie jest poddawane wszechstronnej, stałej i starannej naukowej obserwacji.

Dodatkowo, istniejące prace empiryczne wydają się nie być wystarczająco podbudowane teoretycznie, zwłaszcza w tym zakresie, w jakim stawiane hipotezy określają związki sprawiedliwości proceduralnej i dystrybucyjnej oraz zdrowia psychicznego czy dobrostanu. Brakuje uzasadnień teoretycznych dla oczekiwania i poszukiwania empirycznych potwierdzeń dla tego typu związków. A jeśli takie hipotezy zostaną potwierdzone, to dyskusja wyników razi brakiem nawiązywania do teorii psychologicznych, na poziomie których związki te mogłyby znaleźć poparcie w zgeneralizowanych twierdzeniach (Kozielecki, 2000).

Co zatem ustalono do tej pory o tych zależnościach i podejmowanym zjawisku? W pracy badawczej Rousseau, Salek, Aube i Morin (2009) podkreśla się, że doświadczanie niesprawiedliwości instytucjonalnej w środowisku pracy zwiększa ryzyko problemów związanych ze zdrowiem psychicznym, takich jak depresja, wypalenie

zawodowe i stany lękowe. Badacze wprost konkludują, że brak sprawiedliwości proceduralnej i dystrybutywnej wzmacnia psychologiczny dystres, a w niektórych przypadkach może doprowadzić do pojawienia się objawów traumy. Ocena kontroli nad własnym środowiskiem pracy i społecznym wsparciem są dwoma zasadniczymi czynnikami w pracy, które mogą buforować skutki niekorzystnych warunków wpływających na ich zdrowie (Karasek, 1979; Johnson, Hall, 1988; Karasek, Theorell, 1990).

Przechodząc na obszar badań dotyczących w tym zakresie wymiaru sprawiedliwości, przytoczyć należy wyniki badań Campbell i jej zespołu (1999), które wskazują, że niski poziom procedur instytucjonalnej pomocy może wtórnie wiktyimizować ofiary gwałtu. Ofiara gwałtu może nie postrzegać pewnych działań systemu sądowego jako ukierunkowanych na pomoc, a wprost przeciwnie odczytywać je może jako nakierowane przeciwko niej. Takie badania dostarczają bogatej ilości informacji pozwalających doskonalić i budować strategie poprawy funkcjonowania zarówno instytucji wymiaru sprawiedliwości jak i funkcjonowania w nich jednostki. Niemniej jednak, jak już wspomniano, badaniami objęte są specyficzne, wąskie grupy stron postępowania.

W przypadku dzieci i kobiet, jako ofiar przemocy, poziom ogólnego dobrostanu psychicznego jest zależny od całkowitej odpowiedzi systemu sądowego, jaką otrzyma uczestnik postępowania sądowego. Jednak globalna odpowiedź nie zawsze jest spójna (Ptacek, 1999). Badania naukowe sugerują również, że wsparcie systemu sądowego zaoferowane ofiarom gwałtu może u niektórych z nich wzmacniać negatywne efekty wydarzenia traumatycznego i samo w sobie być istotnym stresorem. Przesłuchiwanie dzieci na sali sądowej indukują większy stres niż jeśli odbywają się w warunkach poza salą sądową (Nathanson, Murdock, Golanics, 2008). Ofiary przemocy, które doświadczają wysokiego poziomu sprawiedliwości instytucjonalnej, wskazują również wysoki poziom jakości życia i deklarują chęć ponownego skorzystania z systemu sądowego (Calton, Cattaneo, 2014).

Jak już wspomniano, przytoczone powyżej wyniki badań empirycznych dotyczą szeroko rozumianych warunków środowiska pracy, kontaktu pracownika z przełożonymi i jego autonomii, systemu opieki zdrowotnej lub bardzo wąskiej grupy uczestników postępowania sądowego. Ten ostatni wątek jest dla nas najbardziej istotny.

W literaturze światowej, studia empiryczne dotyczą wymiaru sprawiedliwości ujmowanego w kontekście rozpatrywanych w nim spraw karnych. Głównym celem jest tu ustalenie, czy zaistniał czyn zabroniony mający postać przestępstwa, a następnie pociągnięcie do odpowiedzialności sprawcę czynu. Takie podejście do prowadzenia badań jest wątpliwe, albowiem ogranicza wiedzę o zależnościach i wpływie poczucia subiektywnej uczciwości w kontakcie z instytucją sądu oraz jej znaczenia dla jakości życia człowieka, jego produktywności, satysfakcji i przyjemności oraz tego, czy prowadzi do dobrostanu, wzmacnia jego utrzymanie i ewentualny progres, do bardzo wąskiej grupy interesantów tego systemu i do bardzo wąskiej formy dystrybucji zasobów. Skupia się jedynie na jednym z rodzajów postępowania sądowego.

W tym ostatnim przypadku badacze koncentrują się zwłaszcza na ofiarach gwałtu i przemocy, a tu w grę wchodzi proces pierwotnej i wtórnej wiktylizacji, który może być sam w sobie zjawiskiem prowadzącym, bez względu na kolejne doświadczenia, do psychicznego kryzysu, a w dalszej kolejności do zaburzeń posttraumatycznych. W literaturze zagadnienia zwraca się uwagę na ryzyko wystąpienia wtórnej wiktylizacji, kiedy ofiara przestępstwa ponownie doznaje krzywdy i cierpienia wskutek niewłaściwych procedur sądowych, czy generalnie rzecz ujmując procesów instytucjonalnych (Kurek, 2017). Może dochodzić do wielokrotnego przesłuchiwania ofiary przestępstwa. W przypadku wtórnej wiktylizacji osoba pokrzywdzona oprócz pokrzywdzenia w wyniku czynu zabronionego może doznać powtórnie krzywd przez reakcje społeczeństwa i wspierających ją instytucji. Są to takie reakcje jak: niewiara w to, co pokrzywdzony mówi, pomniejszanie tragizmu i ważności raniących doświadczeń, a czasami obwinianie pokrzywdzonego lub wyrażanie negatywnych określeń i opinii o nim i jego funkcjonowaniu (Ptacek, 1999). Nie wszystkie te elementy, które mogą przydarzyć się ofierze gwałtu lub przemocy, są składowymi sprawiedliwości instytucjonalnej. Dodatkowo ofiara przemocy lub gwałtu przechodzi bardzo dynamiczny proces korzystania z wielu instytucji jednocześnie. W takim przypadku zjawisko braku sprawiedliwości proceduralnej i dystrybucyjnej może być jedynie czynnikiem wzmacniającym, ale nie głównym dla pojawienia się psychicznej dekompensacji. Jednak w takich okolicznościach trudne jest określenie kierunku i zwłaszcza wartości efektu głównego dla tego czynnika. Dekompensacja jest rozumiana jako załamanie się przejściowej równowagi podmiotu, który znalazł się w nowej oraz trudnej do zniesienia sytuacji. Dekompensacja jest tu przejawem trudności, jakie mają osoby z przystosowaniem się do sytuacji stresowej, która wywołuje u nich załamanie się dotychczasowych mechanizmów adaptacyjnych (Cackowska-Demirian, 2010).

Poza wspomnianymi tutaj dwoma grupami istnieje spectrum innych interesantów systemu sądowego, którzy również podlegają procesowi sprawiedliwego traktowania. Zjawisko to jest praktycznie nierozpoznane w polskiej rzeczywistości, poza działaniami, które wykonuje Fundacja Court Watch Polska. Wyniki monitoringu obywatelskiego rozpraw sądowych prowadzonego przez Fundację Court Watch Polska, która od kilku lat zajmuje się badaniem sprawiedliwości proceduralnej i dystrybucyjnej wskazują na często zbyt niski poziom realizowania istniejących standardów prowadzenia procesu sądowego (Pilitowski, Burdziej, 2016).

Wydaje się, że obszarem najmniej eksplorowanym są postępowania sądowe w sprawach cywilnych. Zwłaszcza ten typ postępowań sądowych jest ważny, ponieważ to w tych postępowaniach dystrybuowane zasoby są często znaczące, a sposób ich rozdysponowania ma zasadnicze znaczenie dla jednostki i dalszego jej funkcjonowania psychicznego oraz społecznego (Majchrzyk, 2012; Stanik, 2013). Również w tego typu postępowaniach widać dynamikę procesu redystrybucji zasobów. Strony postępowań dochodzą swoich praw, bronią się, oczekują stwierdzenia ważnych z punktu ich funkcjonowania faktów prawnych i ewentualnego zadość-

uczynienia. Proces ferowania subiektywnej oceny sprawiedliwości instytucjonalnej jest tu nieodłącznym elementem.

Warto zwrócić uwagę na jeszcze jeden fakt. Jak już wspomniano, większość badań nad sprawiedliwością instytucjonalną prowadzona była w Stanach Zjednoczonych. Jest to państwo, którego prawo powszechne tworzyło się w bardzo specyficznych okolicznościach historycznych i społecznych, odmiennych od tych okoliczności, które wytworzyły wymiar sprawiedliwości w Europie (Ludwikowska, Ludwikowski, 2008; Bentkowska, 2014). Tym samym nie można zakładać, że system wymiaru sprawiedliwości funkcjonujący za oceanem jest uniwersalny (Kurczewski, 2007; Burdziej, 2017). Pojawiają się zatem uzasadnione wątpliwości, czy wnioski dotyczące zależności między ocenami sprawiedliwości instytucjonalnej postępowania sądowego a zdrowiem psychicznym, można generalizować na inne niż amerykańskie społeczeństwo. Czynniki kulturowe, w tym chociażby rozwój stabilności politycznej, mogą szczególnie uwypuklać wartość określonych jej wymiarów. Dynamika rozwoju instytucji sądowych w krajach postkolonialnych i w procesie ustrojowej transformacji jest zdecydowanie odmienna (Kurczewski, 2007; Tankebe, 2013; Bradford i in., 2014).

Polacy mają doświadczenia z odmiennych systemów prawnych. Pewne czynniki instrumentalne (np. długość postępowania), którymi często tłumaczy się relatywnie znaczny stopień niezadowolenia Polaków z funkcjonowania sądów, okazują się nieistotne statystycznie (Burdziej, Pilitowski, 2016). Ma to szczególne znaczenie w kraju takim jak Polska, gdzie wyjściowy poziom zaufania – zarówno obywateli do władzy, jak i pomiędzy sobą – pozostaje z historycznych względów niski. Co zaskakujące, w Japonii, pomimo silnej tradycji kolektywnej, naukowcy odkryli, że sprawiedliwość proceduralna ma znaczący wpływ na ogólną ocenę japońskiego sądownictwa w sprawach cywilnych (Ohbuchi i in., 2005). Price i jego zespół (2001) ustalił, że taki aspekt sprawiedliwości proceduralnej jak głos, czyli możliwość przedstawienia swojego stanowiska, był istotny jedynie dla respondentów z Wielkiej Brytanii i Holandii, czyli z tych państw, gdzie kultura tworzenia prawa ma długą historię.

Potrzeba eksploracji każdego określonego porządku wymiaru sprawiedliwości z osobna jest niezbędna. Okazać się może, że pewne wymiary sprawiedliwości instytucjonalnej istotne z punktu widzenia jednej kultury prawnej, są bez większego znaczenia dla jakości psychologicznego i społecznego funkcjonowania jednostki w innej.

Proces sądowy jako zasób i jako stresor

Tak jak już wspomniano, o ile teoria sprawiedliwości proceduralnej i dystrybtywnej jest nieustannie i wszechstronnie rozwijana, o tyle poszukiwanie wątków teoretycznych, które dawałyby podstawy doszukiwania się związków między sprawiedliwością instytucjonalną a zdrowiem psychicznym człowieka, czy szerzej, psychologicznym i społecznym dobrostanem jednostki, wymaga dalszej aktywności naukowej.

Wysoce użytecznym dla rozumienia zjawiska wpływu sprawiedliwości proceduralnej i dystrybutywnej na zdrowie psychiczne, a szerzej na dobrostan, człowieka oraz uzasadniającym, od strony teoretycznej, potrzebę jego eksplorowania, wydaje się być model salutogenetyczny zdrowia opracowany przez Antonovsky'ego (1979; 1993; 2005). Model salutogenetyczny z uwagi na coraz większą w ostatnich latach popularność takich pojęć, jak: psychiczna elastyczność i poczucie koherencji, zdobywa większe uznanie (Jahnsen i in., 2002; Heiman, 2004).

Model salutogenetyczny poszukuje odpowiedzi na pytanie o poprawę jakości życia, kiedy wcześniejsze modele patogenetyczne kumulowały wiedzę na temat tego, jak życie przedłużyć. Skupia się on przede wszystkim na czynnikach i mechanizmach, dzięki którym jednostka przesuwa się na kontinuum zdrowia z bieguna choroby w kierunku bieguna zdrowia. Model koncentruje się na zasobach odpornościowych człowieka i jego środowiska, na potencjałach zdrowotnych, które działają na rzecz wzmocnienia zdrowia i dobrostanu (Sęk, 2007).

Jest to istotny wątek podejmowany również przez rozwijający się dynamicznie nurt psychologii pozytywnej. W psychologii pozytywnej, stawiane jest to samo pytanie, które czynniki mogą być głównym predyktorem zdrowia i dobrostanu (Morf, Ayduk, 2005). Z badań Czapińskiego (2004) jasno wynika, że głównymi predyktorami dobrostanu nie są czynniki materialne, które raczej wyznaczają określoną percepcję zadowolenia z życia, determinanty są inne. Zwróćmy uwagę, że zarówno model salutogenetyczny, jak i teorie dobrostanu rozwijane w nurcie psychologii pozytywnej nie skupiają się aż tak bardzo na patogenezie, czyli nie są nastawione na poszukiwanie przyczyn i uwarunkowań zaburzeń i chorób.

Model salutogenetyczny stawia zasadnicze pytanie, dlaczego część ludzi, pomimo iż podlega oddziaływaniom podobnych stresorów jak reszta, zachowuje zdrowie, a w przypadku choroby powraca do zdrowia (Antonovsky, 2005). Dlaczego pozostali zdrowie tracą i wchodzą w stan choroby? Wydaje się, że zasadnicze znaczenie ma tu kilka elementów.

Człowiek nieustannie spotyka się z wszechobecnymi bodźcami – stresorami, na które reaguje i dynamicznie dostraja się, aby zachować równowagę procesów zdrowia. Jedni zdrowie (fizyczne, psychiczne i społeczne) zachowują, inni je tracą. Wydaje się to zależeć od transakcji pomiędzy spostrzeganymi wymaganiami (stresorami) a aktualnymi zasobami i wzorami zachowań w określonym kontekście, które jednostka posiada i z których potrafi skorzystać (Sęk, 2007). Antonovsky (2005) omawia szeroko ogólne zasoby odpornościowe, które umożliwiają uniknięcie stresorów oraz zapobiegają przekształceniu stanu napięcia w stan stresu. Takimi zasobami mogą być właściwości jednostki: kompetencje, inteligencja, osobowość, poczucie tożsamości jak również właściwości środowiska i kultury: wsparcie społeczne, kulturowa stabilność, religia, filozofia, sztuka oraz instytucje społeczne. Te ostatnie są ważne z punktu widzenia prowadzonych w tym artykule rozważań. Niektóre zasoby mają charakter wrodzony, inne rozwijają się w toku socjalizacji, w przypadku tych ostatnich człowiek nabywa umiejętność orientowania się na nie i korzystania z ich wsparcia.

Stresory zaś można rozumieć jako wymagania, dla których nie ma gotowych ani automatycznych reakcji adaptacyjnych i które rodzą stan napięcia. Każdy element wprowadzający do systemu entropię, napięcie, sprzeczność (niedobór, brak, szkodę, nadmierną stymulację) może być stresorem. Jak podkreśla Antonovsky (1993; 2005), nie oznacza to, że stresory muszą się przerodzić w stres i powodować negatywne stany emocjonalne. Aktualnie, zgodnie z nurtem psychologii pozytywnej, wielu badaczy coraz częściej zwraca uwagę na korzystne dla człowieka aspekty stresu, tzw. eustresu (*eu* – dobry) (Ogińska-Bulik, 2009). Stres jest zjawiskiem naturalnym, fizjologicznym, niezbędnym w rozwoju każdego człowieka. Czasami stresory mogą mobilizować, wyzwalać energię, wzmacniać odporność. To dzięki stresowi działamy, skupiamy uwagę, podejmujemy decyzje, pokonujemy przeszkody (Simmons, Nelson, 2001). Jeśli jednak dojdzie do transakcji między trudnymi wymaganiami a brakiem zasobów i kompetencji zaradczych, stresor może obciążać organizm na tyle, że napięcie przerodzi się w stres i zwiększy się ryzyko załamania zdrowia (Heszen, 2013).

Przenosząc ten model zależności na proces sądowy, widać wyraźnie, że instytucja procesu sądowego jest swoistym pierwotnym zasobem egzogennym jednostki. Zasobem, który służy porządkowaniu jej funkcjonowania i wspieraniu w procesie radzenia sobie z trudnościami i ograniczeniami życiowymi.

Postępowanie sądowe, na którym jednostka pojawia się z własnymi potrzebami, a które same w sobie definiują już w pewnym sensie obszar społecznej i psychicznej (aktualnej) bezradności, braku zasobów i kompetencji zaradczych (skoro jednostka zwraca się do wymiaru sprawiedliwości o pomoc), ma być zewnętrznym zasobem dostarczającym poczucia sprawiedliwości (samego procesu i wyroku) i w pewnym zakresie niwelującym stan nierównowagi.

Jednym z istotnych tu elementów jest pozytywna ocena dokonana przez uczestnika postępowania sądowego: decyzja podjęta została uczciwie, zostało się wysłuchanym, sędzia okazał zainteresowanie, szacunek, był kulturalny, miły, bezstronny. Jednostka poczuła, że sędzia ją rozumie, była w okolicznościach i wśród ludzi, którym ufa, że nie wyrządzą jej krzywdy. Często jednak sytuacja na sali sądowej staje się czynnikiem potencjalnie niebezpiecznym. Ma to miejsce wówczas, gdy jednostka postrzega, uwzględniając dwa wymiary oceny: sprawiedliwość proceduralną i sprawiedliwość dystrybutywną, proces jako niesprawiedliwy. Literalnie ma to miejsce wówczas, gdy wszystkie wyżej wspomniane wydarzenia na sali sądowej budują w jednostce przekonanie, że została nieuczciwie potraktowana. Jest to sytuacja braku upodmiotowienia, którą badały Calton i Cattaneo (2014).

Poprzez dokonaną wyraźnie negatywną osobistą ocenę procesu, postępowanie sądowe przestaje być elementem wspierającym jednostkę w radzeniu z napotkanymi trudnościami życiowymi, a staje się zasadniczym elementem obciążającym. Jednostka czuje, że zawiodła się na ważnym zasobie, na który liczyła, który być może był jednym z ostatnich, z jakich mogła skorzystać. Przymuszalnie proces sądowy subiektywnie oceniany jako niesprawiedliwy zwiększa ryzyko obniżenia psycholo-

gicznego dobrostanu jednostki, ponieważ wspiera sytuację wzmocnienia pierwotnego napięcia i przekształcenia się go w chroniczny stres (Ryff, Singer, 2001). Jednostka traci zaufanie do ważnego zasobu, albowiem konsekwencje kontaktu nie pokryły się z jej oczekiwaniami.

Postępowanie sądowe, z uwagi na wartość, jaką ludzie przypisują tej dziedzinie życia, można zatem rozpatrywać jako zasób lub jako stresor i tym samym może być ono istotnym elementem procesu utrzymania lub utraty zdrowia psychicznego. Jeśli własne możliwości rozwiązania problemów nie są wystarczające, ludzie postrzegają proces sądowy jako środek gwarantujący bezpieczeństwo i wolność, realizujący ważne cele osobiste.

Również szeroko inicjowane w nurcie psychologii pozytywnej badania empiryczne dotyczące czynników kształtujących jakość życia kładą nacisk na subiektywne odczucia i oceny podmiotu. Oczekiwać można, że subiektywna percepcja sprawiedliwości proceduralnej i dystrybucyjnej procesu sądowego jest właśnie czynnikiem tego rodzaju i ma istotne znaczenie w kontraście do obiektywnych warunków procesu sądowego, których optymalny poziom niekoniecznie koresponduje ze wzrostem dobrostanu czy poczuciem szczęścia. Wydaje się, że wynik subiektywnej oceny własnego poczucia sprawiedliwości ma również istotne znaczenie dla jakości życia (Wnuk, Marcinkowski, 2012). Jak podkreśla Diener, Lucas i Oishi (2003) pozytywne doświadczenia jednostki są kluczowymi czynnikami nadającymi wartości jednostkowemu życiu, prowadząc to życie do wysokiej jakości.

Z dodatkowym wsparciem, pośrednio uzasadniającym potrzebę opisywania zależności sprawiedliwości instytucjonalnej i zdrowia, rozumianego również szerzej, jako emocjonalny, psychologiczny i społeczny dobrostan, wychodzi Ryff i Singer (2002). Podkreślają oni, że definiowanie ludzkiego zdrowia w kategoriach choroby i symptomów fizycznych nie mówi kompletnie nic o tym, co to znaczy być naprawdę zdrowym. Sugerują potrzebę uwzględniania pozytywnych aspektów ludzkiego zdrowia, a do takich wymiarów należą również instytucjonalne wymiary życia społecznego. Ogromna ilość badań empirycznych i doniosłe rezultaty dokonanych analiz, które Ryff przeprowadziła sama lub w licznych zespołach badawczych (Ryff, Keyes, 1995; Kling, Ryff, Essex, 1997; Clark i in., 2000; Ryff i in., 2001) są dowodem na to, że badania dobrostanu jednostki jako rezultatu rozmaitych doświadczeń bądź przełomowych momentów w życiu, mają głęboki sens, ponieważ rozszerzają wiedzę o wskaźnikach mocnych stron człowieka, a wskazując na dynamikę i swoistą dialektykę doświadczeń pozytywnych i negatywnych, pozwalają budować ogólny model teoretyczny i odnosić się do pytań ogólniejszych o naturę dobrostanu i jego źródła. Zdaniem Czapińskiego (2004), nie mamy w tym zakresie spójnych i wyczerpujących teoretycznych propozycji. Stąd każdy krok w tej przestrzeni, krok czyniący zadość metodologicznym i teoretycznym wymaganiom, ma sens.

Można zadać pytanie, czy badanie wpływu subiektywnych ocen sprawiedliwości proceduralnej i dystrybucyjnej na jednostkowy dobrostan jest uzasadnione w sytuacji, gdy uzyskane oceny są niskie. Czy badanie historii ludzkiego życia w kontekście

trudności i problemów oraz doświadczanych przeciwności losu wnosi coś do wiedzy na temat jakości dobrostanu, dowodzi ludzkiej odporności? Wydawać by się mogło, że skoro szukamy pozytywnych stron ludzkiego życia i ich wpływu na ogólny poziom zadowolenia i szczęścia to takie analizy mogą niewiele wnosić.

Ryff i Singer (2002) wskazują, że w badaniach dotyczących czynników kształtujących dobrostan jednostki występuje pewien paradoks polegający na tym, że prawdziwe możliwości człowieka i pełną identyfikację procesu zdrowia, dokonać można często dopiero w jego zmaganiach z życiowymi trudnościami. Mocne strony człowieka ujawniają się w całości dopiero wówczas, gdy jednostka wystawiona jest na poważne, a czasami graniczne próby. Ryff i Singer podkreślają, za takimi mistrzami, jak Jung czy Erikson, że ważnym składnikiem procesu budowania własnego dobrostanu jest doświadczanie niepowodzeń i dochodzenie do ich akceptacji. Póki co nie potrafimy jednak w sposób pewny opisać wszystkich czynników ciężących nad dobrostanem człowieka oraz procesów, którymi jednostka te osobiste porażki i ograniczenia wzmacnia swój dobrostan. Zdaniem Ryff i Singer jesteśmy na początku tej drogi, która wymaga odkrywania po kolei tych konfrontujących nas doświadczeń. Nawiązując do modelu salutogenetycznego, powiedzieć można, że wyzwania są dla jednostki czymś naturalnym i wszechobecnym. Szczególnie ważne jest, z punktu widzenia rozwoju wiedzy o zdrowiu, analizowanie czynników społecznych w kontekście zrozumienia procesu wzmacniania zdrowia i całościowego funkcjonowania. Sprawiedliwość proceduralna i dystrybutywna wydają się być zasadniczym składnikiem żmudnie odkrywanego modelu.

W literaturze wspomina się również o jeszcze dwóch ważnych elementach procesu kształtującego jakość jednostkowego życia, które należy zasygnalizować. Chodzi o poczucie resiliencji i dyspozycje osobowościowych. Resiliencja rozumiana jest jako pewna zdolność (Block, 1996) lub specyficzna cecha osobowości (Sęk, Ziarko, Kaczmarek, 2011), którą człowiek posiada. To ogólna orientacja, wyrażająca, w jakim stopniu człowiek jest elastyczny w obliczu sytuacji, co do której nie ma wyrobionych adaptacyjnych działań. Wysokie poczucie resiliencji, które jest siłą napędową do radzenia sobie ze stresorami i korzystania z wielu różnych, chociażby potencjalnie dostępnych dróg działania, wspiera proces adaptacji (Block, 1996). Jedną z tych ścieżek jest możliwość zwrócenia się do systemu sprawiedliwości o wsparcie i pomoc, a w momencie nieuzyskania odpowiedniej pomocy, subiektywnie ocenionej, zdolność przepracowania tego trudnego doświadczenia. Co ważne, poczucie dobrostanu jednostki wskazuje pewną stałość w czasie, której nie da się w pełni wyjaśnić stałością bieżących warunków życia i subiektywną ich oceną. Na poziom dobrostanu mogą mieć zatem silny wpływ trwale dyspozycje osobowościowe.

Jeśli zatem pojawiają się badania wskazujące na związek sprawiedliwości instytucjonalnej i ogólnego poziomu dobrostanu jednostki, to przypuszczalnie tłumaczyć należy również ten fakt opisanymi wyżej czynnikami. Jeśli jednostka oceni kontakt z instytucją i personelem sądowym jako sprawiedliwy, wzmocni to jej ogólne poczucie radzenia sobie w trudnej dla niej sytuacji, która potencjalnie grozi-

łaby utratą zdrowia psychicznego. Jeśli zaś konsekwencje kontaktu z instytucją i personelem sądowym ocenia jako niepokrywające się z jej oczekiwaniami, wówczas niesprawiedliwość instytucjonalna staje się czynnikiem rodzącym poważne napięcie i konstytuuje proces tracenia kontroli nad sytuacją, skutkując objawami utraty zdrowia psychicznego. Resiliencja i dyspozycje osobowościowe, w zależności od ich poziomu w przypadku danej jednostki, wzmacniają lub obciążają proces korzystania z instytucjonalnego wsparcia oraz utrzymywania jednostkowego dobrostanu.

Pomiar sprawiedliwości instytucjonalnej – uwagi aksjologiczne i metodologiczne

Choć bezsprzecznym jest, że autorytet instytucji, w tym rozważanej tu instytucji procesu sądowego, jest pod nieustannym ryzykiem oceny, ponieważ bez względu na to czy kontakty jednostek z instytucją prawną są mimowolne czy dowolne, prawie zawsze wiążą się z nałożeniem mimowolnych orzeczeń i decyzji, to jednak z pomiarem sprawiedliwości instytucjonalnej oraz identyfikowaniem jej efektów są nadal spore problemy.

Pytanie o to, jak mierzyć sprawiedliwość instytucjonalną było i nadal jest zasadniczym i podejmowanym zagadnieniem w wielu debatach (Törnblom, Vermunt, 2013). Badania naukowe wykorzystują różne metody i dosyć szeroko ich wady i zalety zostały opisane przez Linda i Tylera (1988). Dla zainteresowanych bardzo dokładnymi rozważaniami w tej przestrzeni autor niniejszej publikacji odsyła właśnie do tej publikacji. W tym miejscu zwrócona zostanie uwaga na najważniejsze ograniczenia pomiaru sprawiedliwości instytucjonalnej. Uwzględnione zostaną również najnowsze doniesienia z badań naukowych.

Zwrócić należy uwagę, że chociaż z metodologicznego punktu widzenia eksperymentalny model sprawdzania hipotez, zakładający manipulację zmienną sprawiedliwości instytucjonalnej, byłby idealną formułą badań empirycznych, które stawiają sobie za zadanie odkrycie związków przyczynowo-skutkowych między sprawiedliwością instytucjonalną a rozpatrywanymi zmiennymi zależnymi, to jednak stworzenie takich okoliczności pomiaru jest rzeczą bardzo trudną, o ile w ogóle wykonalną (Schmitt, Dörfel, 1999).

Trudno manipulować poziomem zmiennej niezależnej, jaką jest sprawiedliwość proceduralna i dystrybucyjna poza okolicznościami eksperymentu laboratoryjnego. Trudno również sobie wyobrazić, żeby w okolicznościach postępowania sądowego, było to możliwe. Okoliczności i reguły funkcjonowania instytucji sądu nie dopuszczają takiej możliwości. Istota i często skomplikowanie rozpatrywanych spraw oraz reguły działania wymiaru sprawiedliwości, określających realność sytuacji, na której tak badaczowi tutaj zależy, jest też czynnikiem całkowicie ograniczającym jego wpływ na wydarzenia mające miejsce na sali sądowej. A przecież efektywność eksperymentu jako metody sprawdzania hipotez badawczych gwarantuje właśnie kon-

trolowanie warunków badania. Trudno sobie jednak wyobrazić, żeby instytucja sądu pozwoliła na traktowanie ludzi w taki sposób, żeby wywołać w nich subiektywne poczucie niesprawiedliwości redystrybucji zasobów w jakimkolwiek aspekcie (Greenberg, 1996).

Poza tym celowe traktowanie ludzi nieuczciwie wzbudza wątpliwości natury etycznej. Mówiąc krótko, perspektywa aksjologiczna jest zasadniczą i mocno tu ograniczającą działaniom badawczym (Brzeziński, 2007). Wynikająca z racji etycznych niedostateczna kontrola zmiennych zależnych i niezależnych w trakcie przeprowadzonych badań jest zasadniczym źródłem błędów i stawia pod znakiem zapytania wartość zebranych obserwacji naukowych.

Poważne wątpliwości budzi również możliwość przydzielenia wartości zmiennej niezależnej sprawiedliwości instytucjonalnej osobom badanym, respektując zasady randomizacji. Poważne trudności sprawia kontrola u osób badanych różnic indywidualnych dotyczących postaw wobec sprawiedliwości instytucjonalnej. Bardzo trudno takimi różnicami manipulować, a wydaje się, że jest to czynnik tak samo ważny jak czynniki sytuacyjne postępowania sądowego (Schmitt, Dörfel, 1999).

Pozostawanie jednak na poziomie eksperymentu laboratoryjnego grozi niebezpieczeństwem braku zapewnienia takich warunków, które replikowałyby realne okoliczności postępowania sądowego. Eksperyment laboratoryjny zapewniający realne okoliczności postępowania sądowego zawsze będzie trącił pewną nieeliminowalną sztucznością imitacji ludzkich interakcji (Aronson, 1995), której poczucie pojawiające się wśród badanych nie będzie bez znaczenia i przypuszczalnie zaciąży na wyniku końcowym.

Przeglądając badania empiryczne dotyczące sprawiedliwości instytucjonalnej widać, że badacze decydują się na wiele wygodniejszy model korelacyjny (Schmitt, Dörfel, 1999; Rousseau i in., 2009; Burdziej, Pilitowski, 2016; Huang, Huang, 2016), korzystając z metod kwestionariuszowych. Ograniczenia tak konstruowanych, w planie korelacyjnym, badań empirycznych są dobrze znane. Nie mamy pewności czy związek między rozpatrywanymi zmiennymi nie jest związkiem pozornym, czyli, że ważna, dodatkowa zmienna została przez badacza pominięta. Wartość analiz pochodząca z tego typu modelu badawczego jest czasami wątpliwa, zwłaszcza, gdy jak pokazywano w tym artykule brakuje tu teorii o szerokim zakresie obowiązywalności, a teoria naukowa, na której mogłyby przypuszczalnie bazować prowadzone badania empiryczne, formułuje kilka ogólnych generalizacji dotyczących rozpatrywanych zależności bez węgłbiania się w wewnętrzną ich dynamikę (Ryff, Singer, 2002). Nie ma możliwości manipulacji wydarzeniami lub procedurą celem generowania sytuacji, które mogą być wysoko pożądane, bo wysoce informujące. Tutaj ludzie są pytani, jakie mają doświadczenia i co myślą, i jakie w tym zakresie mają postawy. Tylko celem dopełnienia obrazu należy wspomnieć o roli aprobaty społecznej i problemie trafności samoopisu (Hornowska, 2013).

Zgoła odmiennym zagadnieniem, które nastęrcza poważne wątpliwości dotyczące chociażby możliwości porównywania wyników z różnych badań, jest kwestia

przyjmowania przez badaczy odmiennych definicji sprawiedliwości instytucjonalnej, zarówno w jej aspekcie dystrybutywnym jak i proceduralnym. Przegląd badań naukowych w tym zakresie pozwala na wyciągnięcie wniosku, że chociaż łatwo wskazać wiodące operacjonalizacje, to jednak badacze nie zawsze decydują się na wybór tych, które wydają się być najbardziej podbudowanymi teoretycznie i empirycznie propozycjami (Tomkins, Applequist, 2008; Tyler, 1988; 2010).

W badaniach zatem przyjmuje się różne, odmienne od wiodących definicje pojęć, co skutkuje zróżnicowaniem obszaru zachowań identyfikowanych z mierzonym konstruktem sprawiedliwości instytucjonalnej. Wielość narzędzi, z jakich się obecnie korzysta w badaniach empirycznych, zaburza potrzebę jednolitości wskaźników, którymi przynajmniej wstępnie należałoby się posługiwać. Wybór narzędzi pomiarowych jest podyktowany tym, jakich grup stron postępowania badanie dotyczy, w jakich okolicznościach, w jakim rodzaju postępowania sądowego i z jakiego powodu badani pojawili się na sali sądowej (Ptacek, 1999).

Zasadnicze znaczenie ma również rodzaj instytucji, której procesy redystrybucji zasobów są oceniane w kategoriach jednostkowych korzyści oraz stopnia pokrycia konsekwencji kontaktu z jednostkowymi oczekiwaniami. Spotkać więc można badania, w których używane są skale pomiarowe składające się z kilku pozycji (Moroman, 1991; Rousseau i in., 2009) jak również z kilkunastu czy kilkudziesięciu (Schmitt, Dörfel, 1999; Calton, Cattaneo, 2014). Zespoły badawcze jednak zasadniczo nie wskazują podstaw teoretycznych tych skal lub przedstawiają jedynie związane definicje wymiarów sprawiedliwości instytucjonalnej, które są mierzone w konkretnych narzędziach. Niekiedy pojawia się również poza dwoma opisywanymi w tym artykule jeszcze trzeci wymiar sprawiedliwości instytucjonalnej, sprawiedliwość interakcyjna (Colquitt, Greenberg, Zapata-Phelan, 2005). Niektórzy badacze przyznają, że brakuje standardów pomiarowych sprawiedliwości instytucjonalnej (Calton, Cattaneo, 2014). Można też napotkać badania (McFarlin, Sweeney, 1992) wprost wskazujące, że narzędzie pomiarowe zostało skonstruowane wyłącznie na potrzeby bieżących badań empirycznych.

Dodatkowo, często jedynym psychometrycznym kryterium dobroci narzędzia do pomiaru sprawiedliwości proceduralnej, na podstawie którego szacuje się wartość kwestionariuszy jest rzetelności. Rzetelność oceniana metodą α Cronbacha. Zdarza się, że wykazywana jest również trafność narzędzia w aspekcie trafności konwergencyjnej i dywergencyjnej. Zgodnie ze standardami APA (Hornowska, 2007), wykazywanie wyłącznie rzetelności i to w aspekcie krytykowanej w ostatnich dekadach zgodności wewnętrznej (Aranowska, 2005; Aranowska, Rytel, 2013), jest niewystarczające i pozostawia zasadniczą wątpliwość dotyczącą tego, co właściwie te narzędzia mierzą. Proces wnioskowania psychometrycznego w takich okolicznościach jest wątpliwy. W przypadku informacji o rzetelności narzędzia istotna jest nie tylko odpowiedź na pytanie, jak dokładnie wyniki obserwowane odzwierciedlają odpowiadające im wyniki prawdziwe, ale również ważne jest ustalenie, jak dokładnie wyniki obserwowane pozwalają badaczowi na generalizację (uogólnienie), dotyczące zachowania osoby w określonej klasie sytuacji (Aranowska, 2005).

W Polsce kwestionariusze, wykorzystywane w badaniach empirycznych, koncentrują się na kwestiach organizacyjnych i infrastrukturalnych, czyli takich wymiarach satysfakcji interesantów z wymiaru sprawiedliwości, które w niewielkim stopniu operacjonalizują pojęcie sprawiedliwości instytucjonalnej przedstawione w tym artykule (Jałoszewski, 2012). Znana jest autorowi niniejszego artykułu jedyna praca Burdzieja nad narzędziem pomiarowym zmiennej sprawiedliwości instytucjonalnej (Burdziej, 2017). Jak wskazuje autor narzędzia, przy jego konstrukcji wykorzystano wiele pozycji mniej lub bardziej standardowo przyjmowanych w literaturze. Wydaje się, że temu właśnie narzędziu najbliższej do omawianej koncepcji sprawiedliwości instytucjonalnej Taylera. Wysoce obiecujące są analizy psychometryczne, dowody na trafność narzędzia pochodzą z wykorzystywanej techniki statystycznej w postaci analizy czynnikowej. Rzetelność narzędzia osiąga wysokie i umiarkowane wartości, choć nadal jest szacowana metodą zgodności wewnętrznej (Aranowska, 2005).

Podsumowanie

W artykule przedstawiono zagadnienie sprawiedliwości instytucjonalnej, wskazując na fakt braku badań tego pojęcia jako zmiennej psychologicznej w społeczeństwie polskim. Doniesienia z badań światowych zwracają uwagę na fakt, że sprawiedliwość instytucjonalna, rozpatrywana w kontekście funkcjonowania jednostek w instytucjach społecznych może być ważnym predykatorem zdrowia psychicznego oraz psychologicznego i społecznego dobrostanu.

Istotnym obszarem, w którym brakuje badań empirycznych jest wymiar sprawiedliwości. Związek subiektywnych ocen sprawiedliwości procesu postępowania sądowego, będącego zasadniczym narzędziem wymiaru sprawiedliwości, z jakością psychologicznego i społecznego funkcjonowania człowieka, nie został jeszcze poznany. Światowa literatura z omawianego zakresu wydaje się być umiarkowana, ponieważ skupia się jedynie na specyficznych grupach interesantów wymiaru sprawiedliwości. Polskie badania psychologiczne w omawianym zakresie są bardzo skromne.

Możliwe do przeprowadzenia badania empiryczne, nawet jeśli będzie to wstępna eksploracja, której skądinąd nie należy unikać (Sosnowski, 2012), i jeśli tylko choć w części poradzą sobie z ograniczeniami metodologicznymi i teoretycznymi, przypuszczalnie pozwolą odpowiedzieć na wiele pytań. Najważniejsze, czy wynik subiektywnej oceny uczciwości wymiaru sprawiedliwości, z uwagi na wagę przestrzeni życiowej, w jakiej ta instytucja wspiera aktywność i funkcjonowanie człowieka, jest podstawowym czynnikiem wzmacniającym psychologiczny dobrostan bądź zaburzającym psychiczną równowagę i dynamizującym proces psychologicznej dekompensacji? Już w tym zakresie badania takie, na gruncie społeczeństwa polskiego, wydają się być pionierskimi. Badania empiryczne powinny dostarczyć również bogatych informacji pozwalających doskonalić i budować strategię poprawy funkcjonowania instytucji wymiaru sprawiedliwości oraz funkcjonowania

w nich jednostki. Wyniki badań powinny określić istotne czynniki promujące jednostkową satysfakcję związaną z doświadczeniem z instytucjami prawa.

W końcu badania powinny przypuszczalnie otworzyć dyskusję na temat nieomawianych do tej pory czynników zdrowia psychicznego. Zgodnie z modelem salutogenetycznym i głównymi teoriami dobrostanu, zwłaszcza z nurtu eudajmonistycznego, pochodzącymi wprost z paradygmatu psychologii pozytywnej, poszerzenie modelu zależności o nowe doświadczenia pochodzące z przełomowych momentów życia jest działaniem zasadnym i wysoce pożądanym, ponieważ optymalnie funkcjonujący człowiek jest również odbiciem sprawnie, skutecznie oraz uczciwie funkcjonujących instytucji, w których partycypuje.

Literatura cytowana

- XIII Conference of the International Society for Justice Research. (2013). Alberta, Kanada.
- Antonovsky, A. (1979). *Health, stress and coping*. San Francisco: Jossey-Bass.
- Antonovsky, A. (1993). The structure and properties of the Sense of Coherence Scale. *Social Science and Medicine*, 36, 725-733.
- Antonovsky, A. (2005). *Rozwikłanie tajemnicy zdrowia*. Warszawa: LQ.
- Aranowska, E. (2005). *Pomiar ilościowy w psychologii*. Warszawa: Scholar.
- Aranowska, E., Rytel, J. (2013). Kontrowersje wokół rzetelności jako pojęcia psychometrycznego. *Przegląd Psychologiczny*, 56 (1), 29-43.
- Aronson, E. (1995). *Człowiek istota społeczna*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Bentkowska, M. (2014). Procedury alternatywnego rozwiązywania sporów sądowych w Stanach Zjednoczonych Ameryki. *Krytyka Prawa. Niezależne studia nad prawem*, 1 (6), 149-163.
- Bierhoff, H.W., Buck, E., Klein, R. (1986). Social context and perceived justice. W: H.W. Bierhoff, R.L. Cohen, J. Greenberg (red.), *Justice in social relations* (s. 165-186). New York: Plenum Press.
- Boda, Z., Medve-Bálint, G. (2014). Does institutional trust in East Central Europe differ from Western Europe? *European Quarterly of Political Attitudes and Mentalities*, 3 (2), 1-17.
- Brockner, J., Wiesenfeld, B.M. (1996). An integrative framework for explaining reactions to decisions: The interactive effects of outcomes and procedures. *Psychological Bulletin*, 120, 189-208.
- Brzeziński, J. (2007). *Metodologia badań psychologicznych*. Warszawa: Wydawnictwo naukowe PWN.
- Burdziej, S. (2017). Fairness at trial: A mixed methods analysis of the impact of procedural justice and other experiential factors on perceived legitimacy of criminal courts in Poland (Niepublikowany artykuł).
- Cackowska-Demirian, J. (2010). *Dekompensacja*. Warszawa: Instytut Psychologii Zdrowia.

- Calton, J., Cattaneo, L.B. (2014). The effects of procedural and distributive justice on intimate partner violence victims' mental health and likelihood of future help-seeking. *American Journal of Orthopsychiatry*, 84, 329-340.
- Campbell, R., Sefl, T., Barnes, H.E., Ahrens, C.E., Wasco, S.M., Zaragoza-Diesfeld, Y. (1999). Community services for rape survivors: Enhancing psychological well-being or increasing trauma? *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 67, 847-858.
- Clarke, P.J., Marshall, V.W., Ryff, C.D., Rosenthal, C.J. (2000). Well-being in Canadian seniors: Findings from the Canadian study of health and aging. *Canadian Journal on Aging*, 19 (02), 139-159.
- Cohn, E.S., White, S.O., Sanders, J. (2000). Distributive and procedural justice in seven nations. *Law and Human Behavior*, 24 (5), 553-579.
- Colquitt, J.A., Conlon, D.E., Wesson, M.J., Porter, C.O., Ng, K.Y. (2001). Justice at the millennium: A meta-analysis of 25 years of procedural justice research. *Journal of Applied Psychology*, 86, 425-445.
- Colquitt, J.A., Greenberg, J., Zapata-Phelan, C.P. (2005). What is organizational justice? A historical overview. W: J. Greenberg, J.A. Colquitt (red.), *Handbook of organizational justice* (s. 3-56). Mahwah: Erlbaum.
- Czapiński J. (red.) (2004). *Psychologia pozytywna*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Daniel, K. (2007). Kryzys społecznego zaufania do sądów. *Studia Socjologiczne*, 2, 61-82.
- Diener, E., Oishi, S., Lucas, R.E. (2003). Personality, culture, and subjective well-being: Emotional and cognitive evaluations of life. *Annual Review of Psychology*, 54 (1), 403-425.
- Elovainio, M., Kivimäki, M., Vahtera, J., Keltikangas-Jarvinen, L., Virtanen, M. (2003). Sleeping problems and health behaviors as mediators between organizational justice and health. *Health Psychology*, 22, 287-293.
- Francis, L., Barling, J. (2005). Organizational injustice and psychological strain. *Canadian Journal of Behavioural Science*, 37, 250-261.
- Greenberg, J. (1996). *The quest for justice on the job*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Heiman, T. (2004). Examination of the salutogenic model, support resources, coping style, and stressors among Israeli university students. *The Journal of Psychology*, 168, 505-520.
- Herman, J.L. (1992). *Trauma and recovery*. New York: Basic Books.
- Heszen, I. (2013). *Psychologia stresu*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Hornowska, E. (2007). *Standardy dla testów stosowanych w psychologii i pedagogice*. Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Hornowska, E. (2013). *Testy psychologiczne: Teoria i praktyka*. Warszawa: Scholar.
- Huang, L., Huang, W. (2016). Interactional justice and employee silence: The roles of procedural justice and affect. *Social Behavior and Personality: An International Journal*, 44 (5), 837-852.
- Jahnsen, R., Villien, L., Straghelle, J.K., Holm, I. (2002). Coping potential and disability sense of coherence in adults with cerebral palsy. *Disability and Rehabilitation*, 24, 511-518.

- Johnson, J.V., Hall, E.M. (1988). Job strain, workplace social support, and cardiovascular disease: A cross-sectional study of a random sample of the Swedish working population. *American Journal of Public Health*, 78, 1336-1342.
- Jałoszewski, M. (2012). Sędzia idealny. *Na wokandzie*, 1 (11), 17-18.
- Judge, T.A., Colquitt, J.A. (2004). Organizational justice and stress: The mediating role of work-family conflict. *Journal of Applied Psychology*, 89, 395-404.
- Karasek, R.A. (1979). Job demands, job decision latitude, and mental strain: Implication for job redesign. *Administrative Science Quarterly*, 24, 285-309.
- Karasek, R.A., Theorell, T. (1990). *Healthy work: Stress, productivity, and the reconstruction of the working life*. New York: Basic Books.
- Kling, K.C., Ryff, C.D., Essex, M.J. (1997). Adaptive changes in the self-concept during a life transition. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 23 (9), 981-990.
- Kozielecki, J. (2000). *Koncepcje psychologiczne człowieka*. Warszawa: Żak.
- Kurczewski, J. (2007). Prawem i lewem. Kultura prawna społeczeństwa polskiego po komunizmie. *Studia Socjologiczne*, 2 (185), 33-60.
- Kurek, A. (2017). *Wiktylizacja*. Pobrano ze strony: <http://www.mediacje-elblag.pl/pliki/092010/wiktylizacja.pdf> [dostęp 16.03.2017].
- Lambert, E. (2003). The impact of organizational justice on correctional staff. *Journal of Criminal Justice*, 31, 155-168.
- Lind, E.A., Tyler, T.R. (1988). *The social psychology of procedural justice*. New York: Springer Science and Business Media.
- Ludwikowska, A.M., Ludwikowski, R.R. (2008). *Sądy w Stanach Zjednoczonych: Struktura i jurysdykcja*. Toruń: Dom Organizatora.
- Majchrzyk, Z. (2012). *Psychologia sądowa: Aktualne problemy opiniowania dorosłych*. Warszawa: Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego.
- McFarlin, D.B., Sweeney, P.D., (1992). Distributive and procedural justice as predictors of satisfaction with personal and organizational outcomes. *Academy of Management Journal*, 3 (35), 626-637.
- Moorman, R.H. (1991). Relationship between organizational justice and organizational citizenship behavior: Do fairness perceptions influence employee citizenship? *Journal of Applied Psychology*, 76, 845-855.
- Morf, C.C., Ayduk, O. (red.) (2005). *Current directions in personality psychology*. New Jersey: Pearson.
- Nathanson, R., Murdock, L. Golanics, J. (2008). *Kids' Court School: Implications for reducing stress in child witnesses*. American Psychological Association Convention Presentation.
- Niesiołędzka, M. (2009). Relacje podatnik – państwo jako predyktory moralności podatkowej. *Psychologia Społeczna*, 3 (11), 123-132.
- Ogińska-Bulik, N. (2009). Czy doświadczanie stresu może służyć zdrowiu? *Polskie Forum Psychologiczne*, 14 (1), 33-45.
- Ohbuchi, K., Sugawara, I., Teshigahara, K., Imazai, K. (2005). Procedural justice and the assessment of civil justice in Japan. *Law and Society Review*, 39 (4), 875-891.

- Pilitowski, B., Burdziej, S. (2016). *Obywatelski monitoring sądów*. Toruń: Fundacja Court Watch Polska.
- Poon, J.M.L. (2012). Distributive justice, procedural justice, affective commitment, and turnover intention: A mediation-moderation framework. *Journal of Applied Social Psychology*, 42, 1505-1532.
- Price, K., Hall, T., Bos, K., Hunton, J., Lovett, S., Tippett, M. (2001). Features of the value function for voice and their consistency across participants from four countries: Great Britain, Mexico, the Netherlands, and the United States. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 84 (1), 95-121.
- Ptacek, J. (1999). *Battered women in the courtroom: The power of judicial responses*. Boston: Northeastern University Press.
- Roch, S.G., Shanock, L.R. (2006). Organizational justice in an exchange framework: Clarifying organizational justice distinctions. *Journal of Management*, 32, 299-322.
- Rousseau, V., Salek, S., Aube, C., Morin, E.M. (2009). Distributive justice, procedural justice, and psychological distress: The moderating effect of coworker support and work autonomy. *Journal of Occupational Health Psychology*, 14, 305-317.
- Ryff, C.D., Keyes, C.L.M. (1995). The structure of psychological well-being revisited. *Journal of Personality and Social Psychology*, 69 (4), 719.
- Ryff, C.D., Singer, B.H. (red.) (2001). *Emotion, social relationships, and health*. Oxford: Oxford University Press.
- Ryff, C.D., Singer, B.H. (2002). Ironies of the human condition: Well-being and health on the way to mortality. W: L.G. Aspinwall, U.M. Staudinger (red.), *A psychology of human strengths: Fundamental questions and future directions for a positive psychology* (s. 271-287). Washington: American Psychological Association.
- Ryff, C.D., Singer, B.H., Wing, E., Love, G.D. (2001). Elective affinities and uninvited agonies. Mapping emotion with significant others onto health. W: C.D. Ryff, B.H. Singer (red.), *Emotion, social relationships and health* (s. 133-175). New York: Oxford University Press.
- Schmitt, M., Dörfel, M. (1999). Procedural injustice at work, justice sensitivity, job satisfaction and psychosomatic well-being. *European Journal of Social Psychology*, 29 (4), 443-453.
- Seligman, M.E.P. (2000). Positive psychology. W: J.E. Gillham (red.), *The science of optimism and hope: Research essays in honor of Martin E.P. Seligman* (s. 415-422). Philadelphia: Templeton Foundation Press.
- Seligman, M.E.P., Csikszentmihalyi, M. (2000). Positive psychology: An introduction. *American Psychologist*, 55 (1), 5-14.
- Sęk, H. (red.) (2007). *Psychologia kliniczna*. T. I. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Simmons, B.L., Nelson, D.L. (2001). Eustress at work: The relationship between hope and health in hospital nurses. *Health Care Management Review*, 26, 7-18.
- Skąpska, G., Bryda, G. (2013). Apolityczność czy sprawiedliwość proceduralna? Zaufanie do sądowego wymiaru sprawiedliwości na tle innych instytucji publicznych w Polsce. *Studia Socjologiczne*, 1 (208), 77-94.

- Sosnowski, T. (2012). Doceńmy badania eksploracyjne. *Roczniki Psychologiczne*, 15 (3), 51-55.
- Spell, C.S., Arnold, T. (2007). An appraisal perspective of justice, structure, and job control as antecedents of psychological distress. *Journal of Organizational Behavior*, 28, 729-751.
- Stanik, J. (2013). *Psychologia sądowa*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Sunshine, J., Tyler, T.R. (2003). The role of procedural justice and legitimacy in shaping public support for policing. *Law and Society Review*, 37 (3), 513-548.
- Tankebe, J., Liebling, A. (2013). Legitimacy and criminal justice: An introduction. W: J. Tankebe, A. Liebling (red.), *Legitimacy and criminal justice: An international exploration* (s. 1-6). Oxford: Oxford University Press.
- Tepper, B.J. (2001). Health consequences of organizational injustice: Tests of main and interactive effects. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 86, 197-215.
- Thibaut, J., Walker, L. (1975). *Procedural justice: A psychological analysis*. New York: Erlbaum.
- Tyler, T.R. (1984). The role of perceived injustice in defendant's evaluations of their courtroom experience. *Law and Society Review*, 18, 51-74.
- Tyler, T. (2007). Procedural Justice and the Courts, *Court Review*, 44 (1/2), 26-31.
- Tyler, T.R. (2010). Social Justice: Outcome and procedure. *International Journal of Psychology*, 35 (2), 117-125.
- Tyler, T., Blader, S. (2000). *Cooperation in groups: Procedural justice, social identity, and behavioral engagement*. Philadelphia: Psychology Press.
- Tyler, T., Huo, Y. (2002). *Trust in the law: Encouraging public cooperation with the police and courts*. New York: Russell Sage.
- Wnuk, M., Marcinkowski, J.T. (2012). Jakość życia jako pojęcie pluralistyczne o charakterze interdyscyplinarnym. *Problemy Higieny i Epidemiologii*, 93 (1), 21-26.
- Wnuk, M., Zielonka, D., Purandare, B., Kaniowski, A., Klimberg, A., Ulatowska-Szostak, E., Palicka, E., Zarzycki, A., Kaminiarz, E. (2013). Przegląd koncepcji jakości życia w naukach społecznych. *Hygeia Public Health*, 48 (1), 10-16.
- Zweig, J.M., Burt, M.R. (2003). Effects of interactions among community agencies on legal system responses to domestic violence and sexual assault in STOP-funded communities. *Criminal Justice Policy Review*, 14, 249-272.

Streszczenie. W naukach społecznych podkreślany jest fakt, że ludzie oceniają swoje zaangażowanie w instytucje społeczne pod kątem tego, co im te kontakty przynoszą. Jednostki dyskutują o swojej równości w dostępie do zasobów a wynik tej aktywności, w postaci subiektywnej oceny sprawiedliwości instytucjonalnej, ma duże znaczenie dla ich życia emocjonalnego i funkcjonowania. Sprawiedliwość instytucjonalną rozpatruje się jako czynnik psychologicznego i społecznego dobrostanu. Badania empiryczne sprawiedliwości instytucjonalnej mają swoją kilkudziesięcioletnią historię natomiast nieliczne są prace dotyczące sprawiedliwości instytucjonalnej w społeczeństwach Europy Środkowo-Wschodniej, zwłaszcza w Polsce.

Celem artykułu naukowego jest zwrócenie uwagi na potrzebę eksplorowania tego pojęcia w obszarze wymiaru sprawiedliwości w kontekście zdrowia psychicznego. Artykuł naukowy ustala, co do tej pory w tej przestrzeni stwierdzono i jakie są perspektywy dalszych badań.

Słowa kluczowe: sprawiedliwość proceduralna, sprawiedliwość dystrybucyjna, system sądowy, zdrowie psychiczne, dobrostan

Data wpłynięcia: 19.04.2017

Data wpłynięcia po poprawkach: 5.06.2017

Data zatwierdzenia tekstu do druku: 31.03.2018